

SİNEMADA EDEBİYATIN OLANAKLILIĞI

A. Kadir Güneytepe

Homeros ve Joyce'un *Ulis* Uyarlamaları Üzerine

Sinema ve edebiyat arasındaki ilişkiye bakıldığında ilk tartışma alanı olarak 'uyarlama' sorunsalı karşımıza çıkar. Özellikle edebiyat tarihinde oldukça derin izler bırakmış ya da iyi okurlar için bile ciddi bir uğraş gerektiren kimi yapıtların uyarlanması sinemacılar açısından oldukça riskli ve zor bir seçimdir. Edebi bir yapıtta yazarın yapmaya çalıştığı şey, sözcüklerle okuyucuda bir duygu uyandırmak, bir görme ve imgeleme biçimine zorlamaktır; ancak okuyucunun kavrayabileceği kadarıyla. Bu yapıt sinemaya uyarlandığında okuyucunun kendi yorumları ve düşünceleriyle ürettiği imgelem dünyası arasına yönetmen ya da senaristin görme biçimi girmektedir. İzleyici bu görme biçimi üzerinden yeniden bir imgelem dünyası üretmeye çalışır. Bu kimi zaman ciddi düş kırıklıkları üretirken kimi zaman da şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda oldukça fantastik figürlerin karakterize edildiği mitolojik öykülerin ya da edebiyat tarihine damga vurmuş ve içinde birçok biçimsel tarz ve deneme içeren edebi eserlerin sinemaya uyarlanması olumlu ya da olumsuz açılardan eleştirilmiştir. Bu yazı kapsamında da edebiyat tarihi içerisinde bu iki açıdan önem taşıyan iki uyarlama yapıt, karakterin realize edilmesi ve sinematografik açıdan incelenecektir.

Filmlerden ilki **Homeros**'un epik öyküsünden uyarlanan 1954 yapımı *Ulisse*'dir (**Mario Camerini**, 1954). Özgün yapıtta Ulis, Ithaca Krallığı'ndan 20 yıl uzakta, bir anlamda sürgün hayatı geçirmiştir. Bu sürenin yarısı Troya Savaşı'nda, geri kalan süre de evine ve eşi Penelope'ye ulaşma çabasıyla geçmiştir. Penelope ise çok sayıdaki talibiyle uğraşmaktadır. Oysa Ulis hala yaşamaktadır ve Ithaca'ya oldukça yakındır. Ancak belleğini yitirmiştir. Tam Nausicaa'ya aşık olmuş ve sonsuza kadar

orada kalmaya karar vermişken, düğünden hemen önce her şeyi anımsayacaktır. Başına gelen tüm olaylar ve evden neden bu kadar uzun süre ayrı kaldığına ilişkin tüm anıları gün yüzüne çıkar. O, deniz tanrısı Neptün'ü çok kızdırmıştır.

Bu yolculuğu ve Ulis'in başından geçenleri anlatan **Homeros**'un oldukça iyi bilinen fantastik maceraları içeren kitabı **Odesa**'nın ilk film denemesi **Mario Camerini**¹ ve **Mario Bava**²'nin yönettiği 1954 yapımı **Ulisse**'dir. Bu filmin başarısı daha sonra **Herkül** (Hercules, **Pietro Francisci**, 1958) filminin yapımına yol açacak ve yapımcıları cesaretlendirecekti. Bu film aynı zamanda İtalyan 'kılıç & sandalet' türünün patlamasına da ön ayak olacaktır.

Film yer yer ufak gerilimler barındırsa da genelinde eğlenceli bir fantastik film olarak değerlendirilebilir. Amerikan, İtalyan ve Fransız (çoğunlukla İtalyan) ortak yapımı için yönetmen olarak ilk önce, sessiz film **Pandora'nın Kutusu**'nu (Pandora's Box, 1929) çekmiş olan **George Wilhelm Pabst** düşünülür; ancak **Pabst** son anda ayrılır ve yerine **Mario Camerini** getirilir. Büyük çoğunluğunu

¹ **Mario Camerini** (6 Şubat 1895 – 4 Şubat 1981) İtalyan sinema yönetmeni ve senarist. 1930'larda İtalya'da en çok bilinen filmlerin yönetmeniydi. Bu filmlerin birçoğu **Vittorio De Sica**'nın rol aldığı komedi filmleriydi.

² **Mario Bava** (31 Temmuz – 27 Nisan 1980) İtalyan korku filmlerinin altın çağından çıkan İtalyan yönetmen, senarist, özel efekt sanatçısı ve görüntü yönetmenidir. **Giallo** denilen, daha çok gizem unsurlarının olduğu ve suç kurgusu üzerine dayanan, doğüstü korkunun pek az da olsa kullanıldığı 20. yüzyıl İtalyan gerilim ve korku filmi ile modern 'işkence içerikli film' türünü başlatmıştır. Olağanüstü renk kullanımı, filmlerinin en dikkat çekici yönü olarak bilinir.

Franco Brusati yazmış olsa da Hollywood'da bir usta olarak kabul edilen **Ben Hecht**'in de bulunduğu yedi kişi senaryonun üretiminde yer almıştır. Filmin büyük bölümü **Homeros** tarafından betimlenen adalar ve kıyılarda çekilmiştir. Ithaca'daki çekim planları bir deprem yüzünden gerçekleşmemiştir. Bazı kaynaklara göre **Camerini** film çekiminden çekildi, bazılarına göre de hızlı ve güzel bir iş çıkaramadı ve **Bava** filmin bir kısmını yönetmesi için kadroya alındı. Film yalnızca 2B olarak piyasaya sürüldü ve hem İtalya'da hem de uluslararası alanda oldukça ilgi çekti.

Film, metne bağlılık açısından değerlendirildiğinde ilk göze çarpan nokta karakterlerin birçoğunun tanrı Athena da dahil olmak üzere metindeki adları kullanılırken Odesa (Ulis) ve tanrı Poseidon'un (Neptün) Roma dönemindeki adlandırmalarıyla kullanılmasıdır. Film öyküyü oldukça kıvrak bir biçimde ele alır ve **Homeros**'un öyküsünü yansıtmak için bir biçimde ilerler. Buna karşın ekrana yansıtılması ne yazık ki o kadar başarılı değildir. Öykü oldukça basitleştirilmiştir. **Homeros**'un öyküsü inanılmaz maceralar, cinsellik, acımasız Olimpos tanrıları, tarihin en sadık kadını, sarhoş kikloplar, ağlayan sirenler, eve özlem gibi birçok konuyu barındırır ve fantastik karakterlerin birbirini izlediği en yoğun antik dönem eserlerinden birisi olan **Odesa**'nın tümüyle ekrana yansıtılması zaten neredeyse olanaksızdır. Belki de bundan dolayı filmde kısmen Ulis'in su perisi Nausicca tarafından yedi yıl boyunca esaret altında tutulması gibi bazı ayrıntılar yoktur ve bu ilk sahnelerin bazıları oldukça durağandır. Troya'nın yağmalanmasını uyarlamak için boyanmış bir ahşap at kullanılır. Birkaç aksiyon çekiminin ardından Penelope ve Ulis'in oğlu Telemachus'la fazla odaklanılan sahneler gelir ve sonunda yeniden Ulis'e geçeriz. Ulis uzunca ve iyi kurgulanmış bir güreş sahnesinde, yenilmez gözüken rakibini alt eder. Ancak yine de Ulis anılarını anımsayıp belleğini geri kazanana kadarki sahneler izleyiciye biraz soğuk ve ağır gelebilir. Ardından film hareketlenir ve Ulis'in maceralarını kitaptakilerin bir kısmı da olsa yaşamaya başlarız. Ancak Ulis birçok insanı katleder ve sanki yalnızca bunun için bir eylemlilik içinde gibidir. Dolayısıyla bu biçimiyle film gençlere yönelik bir uyarlama gibidir. Bu, biraz cinsellik ve kadın cazibesiyle de süslenmiştir.

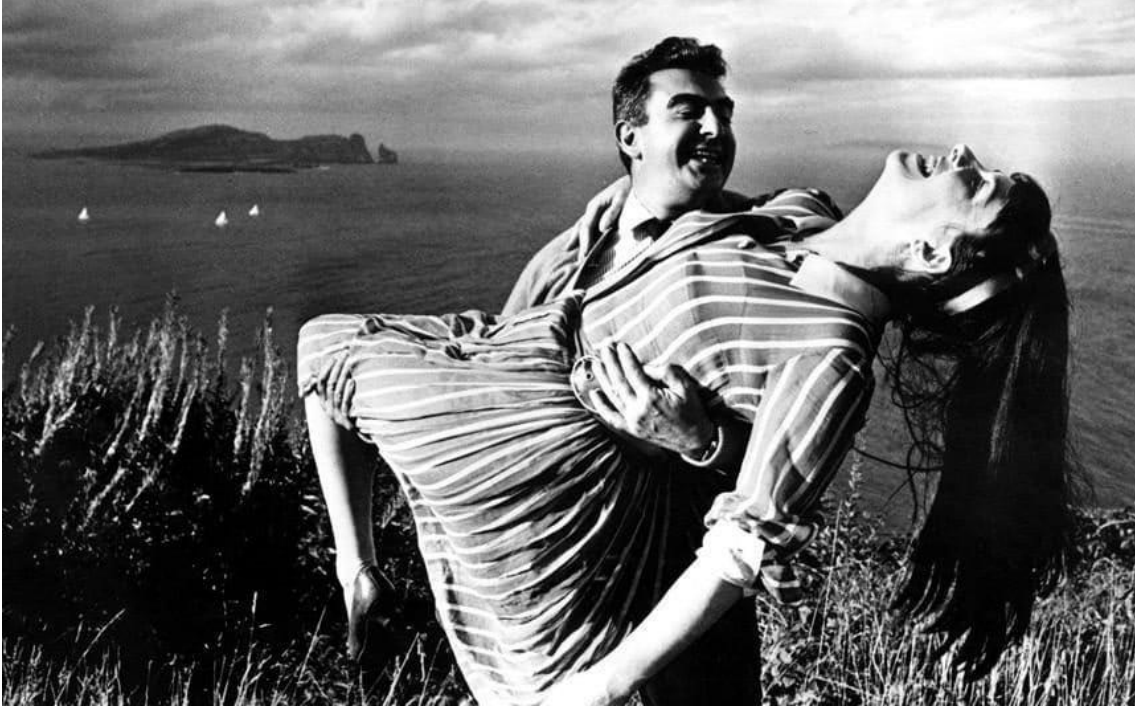
Filmde Ulis'in mücadele ettiği fantastik canlı ya da tanrılar arasında en heyecan verici olanı Kiklops Polyphemus'la karşılaşmasıdır. Film için otuz beş ayaklık bir mekanik dev inşa edilmiş, teller ve körüklerle taşınmıştır. Karakter büyük görünmesi için aşağıdan çekilen maskeli bir aktör tarafından canlandırılmıştır.

Ancak Polyphemus'u sarhoş etmek için üzümü ezdikleri sahne oldukça gülünçtür aslında. Üzümleri ezdikçe anında şaraba dönüşmüş halde sunulması bir tutarsızlık içermektedir. Sonunda bir de dilenci kılığındaki Ulis'in Penelope tarafından tanınmaması da biraz ilginç bir sahne olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunların dışında, Hollywood sinemasına egemen olan espri ve mizah anlayışının antik bir dönemi anlatma çabası içeren bir film için eğreti durmuş gibidir. Sinematografik açıdan bakıldığında ise çekim açıları, ışığın kullanımı, açılardaki görsel derinlik ve renk çeşitliliği ve iyi tasarlanmış kostümlerin kullanımı -her ne kadar bazıları Orta Çağ'a bazıları antik Roma dönemine ait olsa da- filmi izlenebilir kılan unsurlardır. Özel efektler çok sınırlıdır. **Bava**'nın dokunuşu ise Ulis'in Circe'nin adasında olduğu bölümde görülür. İyi tasarlanmış bir mağara planı ve yeşil renklerin kullanımı, adamları kaplayan sis sahnesi ve adamların domuzdan insana dönüşümünün canlandırılması... Ayrıca müziklerin seçimi ve uyumu da oldukça başarılıdır. Sonuçta, her ne kadar birçok bölüm sınırlı ve zayıf sunulmuş olsa da döneminin kaynaklarıyla bir edebi eserin beyaz perdeye taşınmasına ilişkin iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

Bir diğer Ulis yorumu ise, **Homeros**'un *Odesa*'sı üzerine kurulu olan, filmleştirilmesi neredeyse olanaksız olarak görülen **James Joyce**'un yapıtı üzerine cesur ve iyi düşünülmüş bir bakışla Amerikalı yapımcı ve yönetmen **Joseph**

Strick'ten *Ulis* (Ulysses, 1967) filmiyle gelmiştir. *Ulysess*, neredeyse herkesin kitaplığında bulunan ama çoğu kişinin beş on sayfadan daha fazla okumadığı bir kitaptır. Edebi eser olarak da oldukça zordur. **Strick** ilk önce, metnin her kelimesine sadık olacak şekilde on sekiz saatlik bir film yapmak istemiş; ancak hiç de şaşırtıcı olamayacak bir biçimde fikrini destekleyecek bir yapımcı bulamamıştır. **Strick** gerekli desteği bulabilmek için senaryoyu daha uygun bir süreye indirmiştir.

Strick yine de bu oldukça zor kitabı filmleştiren hiç okumamış olanların bile erişebileceği bir uyarlamayı temel almıştır. Bu da metne ne kadar bağlı kalsa da izleyiciye yakınlaşmak için metnin derinliğinden uzaklaşma ve aynı zamanda izleyici kitlesini ana akım kitleye dönüştürmeyi de beraberinde getirmektedir. Ancak içinde birçok referans ve örüntü içeren bir kitabı bu kadar kısa bir zaman dilimine sığdırmak, entelektüel olmayan bir izleyici kitlesine kitabın içeriğini anlatabilmeyi de gerektirmektedir. Bu da metnin yönetmen tarafından belirli bir kısmının vurgulanması ya da öne çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Film, edebi metnin aksine çok daha pasif bir araçtır ve izleyiciden çok şey beklemez.

Strick'in yorumunda da temel vurgu Bloom ve Stephen arasındaki zinaya kadar giden evlilik sorunlarının altında yatanın oğul kaybı, genel olarak da baba-oğul ilişkisi üzerinedir. Burada sorunun çözümü olarak Stephen'in rolü vurgulanır. Bloom'un bir süreliğine bile olsa ebeveyn olabilmesi, genç bir adamın vekaleten ebeveyni olmasına rağmen, bir koca olarak kaybettiği özgüveni ona geri kazandırır.

Strick'in yorumu, Bloom'un Stephen'a duyduğu babalık ilgisine oldukça odaklanmıştır. Eccles Sokağı'nda bir pastanede Bloom ve Stephen'ın bir kakaoyu paylaşmaları, ardından Nighttown ve bahçede samimi bir biçimde birlikte işemelerini anlatışı... Tüm bu sahneler evlilik sorunlarının giderilmesinin bir aracı olarak baba-oğul ilişkisine yapılan vurgulardır. Filmi buna uygun bir biçimde Molly'nin yüzünün zevk içinde giderek dağıldığı bir görüntüyle bitirirken karı ve koca arasındaki olası bir yeniden yakınlaşmayı vurgular. Böylece kitabın aksine, okuyucularını kendi yorumlarını üretmeleri için cesaretlendirip zorlamak yerine kendi yorumuyla belirli, belki de istediği bir sona razı etmektedir. 'Circe' dışında ne yazık ki metnin kendisinin okuyucusuna sunduğu edebi üslup ve örüntülerin iletiminde film metin gücünü aktarmak açısından etkisiz kalmıştır. Ancak **Strick** ilginç bazı denemeler de yapmıştır. Örneğin, Stephen Sandymount Kumsalı boyunca yürürken kör olmanın nasıl bir şey olabileceğini anlamak için gözlerini kapadığında, yönetmenin ekranı birkaç saniye karartması izleyiciyi Stephen'ın yerine yerleştirme çabasıdır. **Strick**'in aynı zamanda, Stephen'ın üreme ve doğurganlık üzerine yaptığı uzun iç konuşmalarını, arkeolojik doğurganlık figürleri ve eğrilerin soyut biçimleriyle anlatma biçimi de güçlü görsel imgeler olarak dikkat çekicidir.

Strick 1966'da *Ulis*'i filme almak için Dublin'e geldiğinde, geniş oyuncu kadrosu için şehirde üç büyük tiyatro sahnesinden yararlanır. Ancak bu aktörlerin geneli tiyatro kökenlidir ve sinema deneyimleri pek yoktur. **Strick**, Molly Bloom rolünde çalışacağı **Barbara Jefford**'u Los Angeles'ta Old Vic sahnesinde izlemiştir. Leopold Bloom'u oynayan **Milo O'Shea** ve Josie Breen olarak **Maureen Potter** de son derece başarılı müzikal komedyenleriydi.

Milo O'Shea, Leopold Bloom olarak çok iyi bir performans sergilemektedir: ağır başlı, kırılğan, duyarlı ve trajikomik. Aynı zamanda akıllı ve şehvet düşkününü bir kahraman olarak, onun gerçek üstü ve sarmal fantezilerini çok iyi hissettiren dış konuşmaları, dönemin güçlü gizli cinsel eğilimlerini göstermektedir; hatta belki de onlara bağlıdır. Bu yanıyla film **Joyce**'un, Bloom'un düşünce ve fantezilerine yaptığı vurguyla, mevcut kültürel ve ahlaki sınırları zorlayışını sürdürmüş; belki de bu aşırılıklar kitapta olduğu gibi film için de aynı biçimde unutturulmaya çalışılmıştır. **Jefford** koyu saçlı Yahudi kadın görünümüyle, kitaptaki Molly Bloom tanımlamasına uygundur ve **Strick**'in Molly'si feminist çıkışlar içerir. **Strick**'in bu anlamıyla da Molly Bloom'u cinsel bir nesneden çıkarıp bir kadınlık sorununa dönüştürerek karakterize ettiğini söyleyebiliriz. Bir anlamda kadınlık ve erkeklik sorunlarına ilişkin bir bakış geliştirmiştir. Bunun yanında **Maurice Roèves**'in Stephen Dedalus canlandırması ise düz ve cansızdır. Martello kulesindeki Mulligan ve Haines'le olan konuşma sahneleri tuhaf ve doğallıktan uzaktır; ancak belki de onları yapmanın bir başka yolu yoktu.

Tüm bunların yanında filmin asıl odağı Dublin'in kendisidir. Siyah beyaz sinematografik anlatım, şehrin estetik boyutunu gözler önüne serer. O'Connell Caddesi, Ha'penny Köprüsü ve Glasnevin Mezarlığı kentin modern yapısı içerisinde simgesel-görsel bir dekor olarak öne çıkar. Filmin en keyifli noktalarından biri de budur: sokakları ve köprüleri, rehinci dükkanları ve sokak kitapçıları, anıtlar ve deniz manzaralarıyla Dublin'e dair kareleri yakalayan **Wolfgang Suschitzky**'in mükemmel siyah beyaz görüntüleridir. Böylece, kitapta anlatılan ortamın yakalanması için izleyiciye ayrıntılı bir görsel dil de sağlanmıştır. **Strick**, aslında bir anlamda Dublin'i öne çıkartarak, **Joyce**'a sadık kalmıştır.

Joyce'un daha önce dediği gibi: “*Kendim için hep Dublin hakkında yazıyorum; çünkü Dublin'in kalbine ulaşabilirsem dünyanın tüm şehirlerinin kalbine ulaşabilirim...*”

Strick'in yorumu büyük oranda metni izlemiştir. **Strick'in** romanı orijinal metni ile 1904 Dublin'i yerine 1960'ların Dublin'ine uyarlama kararı, **Joyce'un** çağdaşlığına da yapmak istediği bir vurgu olabilir. Geçmiş ile bugünün bir araya getirilişi filmi eşsiz bir zamansızlık algısı içine yerleştirir. Tıpkı **Joyce'un Homeros'un** mitolojik kahraman ve olaylarını 1904'ün sıcak bir haziran gününe uyarlaması gibi **Strick** de kitabı 1960'ların Dublin'ine uyarlamaya karar vermiştir. Bu, aynı zamanda **Joyce'un** İrlanda sosyal hayatı ve cinsellik alışkanlıklarına yönelik eleştirilerinin hala sürdüğünü gösteren bir karardır. Ancak film, ‘*kamu ahlakına karşı yıkıcı*’ olduğu için İrlanda'da yasaklandı ve 2000 yılına kadar öyle kaldı. Neredeyse romandan kelimesi kelimesine oluşturulan senaryo, filme En İyi Uyarlama Senaryo dalında bir Akademi Ödülü adaylığı kazandırmıştır; ancak ironik bir biçimde metne bağlılık filmin İrlanda'da yasaklanmasına neden olmuştur.

Kaynaklar

<http://horrorcultfilms.co.uk/2015/09/ulysses-1954/>

<http://thequietus.com/articles/06434-bloomsday-special-joseph-strick-s-1967-adaptation-of-ulysses-19>

<https://gerryco23.wordpress.com/2011/10/29/joseph-stricks-ulysses/>

http://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/29505/1/Inmun_v52_3.pdf